

DOI: 13.33310/2518-7813-2019-65-2-237-241
УДК 378.37.31

Раїса ПРИМА

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри теорії і методики природничо-математичних дисциплін початкової освіти,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
e-mail: primar@ukr.net*

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: СТРАТЕГІЯ ЗМІН

У статті висвітлюються позиції щодо необхідності визначення нових стратегічних орієнтирів у галузі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи як нової генерації педагогічних кадрів, що розглядається у контексті реформаторських тенденцій суспільного прогресу, різномасштабної інтеграції й глобалізації, перетворення освіти на «чинник економічного зростання, джерело національної єдності, засіб соціального просування кожного громадянина». Окреслено й конкретизовано такі стратегічні вектори змін щодо професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, зокрема, через актуалізацію: формату підготовки професійно мобільного вчителя, акмеологічної складової у становленні педагога-професіонала, практико орієнтованої спрямованості підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Акцентується увага на двоспрямованості професійної мобільності, універсальності цього інтегративного утворення, його незавершеності, виключній ролі професійної мобільності як особистісно-професійної якості педагога у розв'язанні завдань гуманізації освіти, мобілізації фахових компетенцій, прогнозуванні саморозвитку майбутнього вчителя початкової школи. Відзначено наявність різних наукових позицій щодо проблеми особистісно-професійного розвитку вчителя, пріоритетність акмеологічного підходу у становленні педагога-професіонала, потребу підготовленості студента до усвідомленого поєднання теоретичних і практичних знань, формування й закріплення навичок, трансформації теоретичних положень у практичну сферу професійно-педагогічної діяльності.

Ключові слова: майбутній учитель, особистісно-професійний розвиток, педагог-професіонал, початкова школа, професійна підготовка, професійна мобільність, стратегія змін.

Модернізація системи освіти України загалом, і зокрема її початкової ланки, вимагає визначення нових стратегічних орієнтирів у галузі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи як нової генерації педагогічних кадрів, здатних як до особистісно-професійного саморозвитку та життєвої самореалізації, так і до формування компетенції мобільної життєтворчості вихованців як пріоритетного чинника формування суспільного інтелекту, національного ресурсу оновлення соціального життя, перетворення сучасної школи на важіль соціальної рівності та згуртованості, економічного розвитку і конкурентоздатності країни.

З урахуванням чинних документів (Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національна доктрина розвитку освіти України, Державна програма «Вчитель», концепція «Нова українська школа») вектор розвитку України спрямований на європейське суспільство як суспільство освіченого загалу, суспільство високої культури і рівних можливостей, що забезпечує європейську якість життя, на освіту розвинених країн, а, відтак, проблема професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи розглядається у контексті реформаторських тенденцій суспільного прогресу, різномасштабної інтеграції й глобалізації, перетворення освіти на «чинник економіч-

ного зростання, джерело національної єдності, засіб соціального просування кожного громадянина» (Л. Гриневич).

К. Авраменко, А. Алексюк, Т. Байбара, Є. Барбіна, І. Бех, Н. Бібік, О. Бігич, В. Бондар, С. Гончаренко, О. Глузман, Н. Гузій, В. Гриньова, М. Євтух, О. Дубасенюк, В. Желанова, Н. Кічук, О. Киричук, Я. Кодлюк, Н. Кузьміна, А. Кузьмінський, В. Лозова, Н. Ничкало, Р. Пріма, О. Савченко, С. Сисоєва, Г. Тарасенко, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін. засвідчують, що розв'язання цього важливого завдання посилює соціально-педагогічні вимоги, які ставляться до вітчизняної вищої педагогічної школи, зумовлюючи потребу в задіяності її резервів щодо вдосконалення професійної підготовки майбутнього педагога.

Мета статті – окреслити стратегічні вектори змін щодо професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи.

Передусім відзначимо, що фундаментальні зміни у фаховій підготовці майбутнього вчителя початкової школи є об'єктивною реальністю, зумовленою модернізаційними процесами, зокрема у сфері вищої школи в Україні, яка повинна адаптуватись до нових викликів часу, відповідати світовим стандартам, стати привабливою та конкурентоспроможною на європейському і світовому ринках професійної освіти.

При цьому ми виходимо з того, що нинішнє динамічне суспільство потребує компетентного фахівця, здатного швидко адаптуватися до складних умов соціальної і професійної дійсності, самостійно й відповідально приймати рішення, зорієнтованого на успіх і постійне самовдосконалення.

Закономірно виникає необхідність зміни стратегічних, глобальних цілей педагогічної освіти, перенесення акценту зі знань фахівця на його людські, особистісні якості, що постають водночас і як мета, і як засіб його підготовки до майбутньої професійної діяльності, виявлення при цьому психолого-педагогічних резервів особистісного розвитку майбутнього вчителя, мобільності як індивідуальної відповіді особистості на виклик динамічного світу.

Відтак, на наш погляд, чітко окреслюються такі стратегічні вектори змін щодо професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, зокрема, через **актуалізацію**:

- формату підготовки професійно мобільного вчителя;
- акмеологічної складової у становленні педагога-професіонала;
- практико орієнтованої спрямованості підготовки майбутнього вчителя початкової школи.

Насамперед відзначимо, що у нашому розумінні *професійна мобільність* характеризує внутрішній (мотиваційно – інтелектуально – вольовий) потенціал особистості, що лежить в основі гнучкої орієнтації і діяльнісного реагування в динамічних умовах (як соціальних, так і суто професійних) відповідно до власних життєвих позицій; забезпечує готовність до змін і реалізацію цієї готовності у своїй життєдіяльності (готовність особистості до сучасного життя з його багатоаспектними чинниками вибору); детермінує професійну активність, суб'єктність, творче ставлення до професійної діяльності, особистісного розвитку, що сприяє ефективному розв'язанню фахових проблем.

Зауважимо, проблема професійної мобільності – це, по суті, проблема розвитку і змін людських цінностей, сфери їх дій, конфліктів між новими і традиційними цінностями та шляхами їх подолання. При цьому суспільні зміни (як прогресивного, так і регресивного характеру) створюють нові умови, які, водночас, сприяють (чи навпаки) більш повній реалізації людиною самої себе, своїх можливостей, вимагають адекватної оцінки реальної ситуації, вміння не тільки адаптуватися до цих нових динамічних умов, але й переорієнтуватися і переоцінити нові професійні реалії. У цьому контексті, на наш погляд, вартує уваги досить оригінальна позиція М.Чошанова, який, виводячи

формулу компетентності сучасного фахівця, визначає в якості її елементів мобільність знань, варіативність методу і критичність мислення, що дозволяє виокремити суттєву характеристику професійної мобільності – її незавершеність [1, 12].

Термін «професійна незавершеність» уживає і В. Вершловський при характеристиці компетентнісної мобільності, що акумулює самотність педагога, унікальність його досвіду, постійне вдосконалення педагогічної діяльності, а також зміни суспільної свідомості й відносин, зміни змісту і методів викладання, якими фахівець має оволодіти, а цей процес не має меж [2, 26]. Безмежність самовдосконалення, багатство виборів дозволяють говорити і про незавершеність вияву професійної мобільності. Причому постійні зміни ринку праці, ускладнення професійних технологій, поза сумнівом, ведуть до розширення професійної компетентності і не можуть не впливати на стан самооцінки фахівця.

Сучасні зміни в освіті ведуть за собою реформування всієї педагогічної системи, відповідно мобілізуються професійні компетенції вчителя, актуалізується нове бачення себе у професії. Майбутній педагог повинен уміти приймати рішення і відповідати за них, розвивати в собі не тільки професійно значущі якості, що мають поліпрофесійний, поліфункційний характер, але й суб'єктивну готовність до неперервної самоосвіти, що дозволяє зацентувати на прогностичній функції професійної мобільності. При цьому конструктивно нам видається думка П. Анохіна: чим ширшою є мобілізація минулого досвіду, тим глибшим буде процес прогнозування саморозвитку (культурного, професійного, соціального), тим більшої енергетики потребує цей процес; саме в цьому і полягає одна із найважливіших характеристик професійної мобільності майбутнього вчителя: навчити рефлексії, прогнозуванню свого життя, розвинути волю щодо досягнення успіху [3, 259–262].

Зауважимо, у педагогічній діяльності саме від рефлексії залежить вміння мобілізувати себе, щоб вийти за межі ситуації і подолати соціально-особистісні, професійні труднощі. На основі рефлексії, спрямованої на пошук їх причин, майбутній учитель може керувати власною професійною діяльністю, зіставляти свої можливості й умови, що склалися у ситуації «ускладнення». Рефлексивний компонент виявляється також в умінні студента переосмислювати ставлення до власної діяльності, що виражається у побудові нових образів професійного «Я» (Я-реальне, Я-майбутнє, Я-ідеальне). На наш погляд, ступінь усвідомлення динаміки професійних самозмін, здатність встановити відповідність між реальним та ідеальним

професійними образами «Я» є головними показниками самоосмислення індивідуальних можливостей у досягненні образу «Я» професійно мобільного вчителя початкової школи [4, 52].

Професійна мобільність учителя проявляється в інтересі до процесів індивідуалізації й соціалізації із урахуванням змін загальної історичної ситуації, нових цілей і цінностей освітнього процесу, що, вочевидь, засвідчує виключну роль означеної особистісно-професійної якості педагога у розв'язанні завдань гуманізації освіти. Обґрунтованість цієї позиції посилюється твердженням В. Онушкіна та Є. Огарьова про те, що «згідно з філософською та соціально-політичною доктриною, що проголошує благо людини як вищої мети освітньої діяльності, зміст освіти має забезпечити вільний і всебічний розвиток особистості, діяльну участь індивіда в житті суспільства. Це означає, що треба надавати можливість вільного вибору в навчальній діяльності, спонукати саморозвиток особистості, розвивати мобільність як якість особистості. При цьому професійна мобільність педагога є умовою розвитку мобільності школярів...» [5, 65].

Акцентується також на двоспрямованості професійної мобільності педагога [6] – організаційної і соціальної, – що, з одного боку, зумовлює розвиток внутрішньої позиції майбутнього вчителя, а з іншого – рух уперед, упровадження і розвиток новацій, проектування освітнього середовища неможливе без мобільної, компетентної діяльності індивідів.

Необхідність пошуку вищою школою нових педагогічних підходів, орієнтованих, передусім, на вільний розвиток особистості майбутнього вчителя початкової школи, на виявлення при цьому його ініціативи, самостійності, конкурентоспроможності, мобільності, самореалізації, безумовно, актуалізує *акмеологічну складову* в системі професійної освіти.

Зауважимо, суттєвим у контексті окресленої проблеми є те, що акмеологія як міждисциплінарна галузь знань у системі наук про людину апелює до таких науково-методологічних принципів, як: «сходження до розвитку людини як особистості і суб'єкта діяльності; домірність соціальних і життєвих змін із особистісними і суб'єктивними властивостями людини; самоуправління та самореалізація особистості для досягнення вищого ступеня розвитку своїх якостей у надскладному соціумі; розгляд об'єктивних і суб'єктивних умов розвитку індивідуальності людини поза жорстко заданих настанов» [7].

Звертаємо увагу на наявність різних наукових позицій щодо проблеми особистісно-професійного розвитку, пріоритетність яких зу-

мовлена їх значущістю не тільки у становленні педагога-професіонала, але й, водночас, професійно мобільного вчителя початкової школи. Так, О. Деркач наголошує, що акмеологічна складова супроводжується прогресивним зростанням професійно-особистісного потенціалу суб'єкта діяльності, виникненням у нього особистісного акмеологічного механізму і перетворенням його особистості, яке призводить до суттєвого підвищення закладених у ньому можливостей продуктивного розвитку, причому продуктивність трактується як напрям руху особистісного і професійного росту людини щодо досягнення свого «акме». При цьому науковець уточнює, що під акмеологічним механізмом розуміються «... такі явища і процеси, завдяки яким відбувається прогресивний розвиток суб'єкта діяльності, взаємодія, що підвищує рівень його організації й організованість усієї особистісної системи, включаючи її професійно-діяльнісні складові» [8, 362].

За твердженням ученого, в межах означеного підходу суб'єкт саморозвитку ніби знаходиться у просторі між двома полюсами – від реального (часто неоптимального) до ідеального способу самоорганізації. Його активність розгортається саме в цьому «реально-ідеальному» просторі і проявляється в постійному розв'язанні протиріч між тією високоорганізованою живою системою, якою є він сам, і об'єктивними умовами його життєдіяльності [9, 36]. Вочевидь, рушійною силою професійного розвитку фахівця є суперечність між очікуваним і реальним результатом, який базується на кардинальній перебудові концепції самого себе і натомість побудови нової шляхом самовдосконалення, самоперебудови й корекції своєї поведінки і діяльності [10].

Подібної думки дотримується і Л. Мітіна, акцентуючи увагу на моделі професійного розвитку, що визначається суперечністю між «Я-дієвим», «Я-віддзеркаленим» і «Я-творчим», де професіонал характеризується здатністю бачити власну професійну діяльність цілісною [11].

Щодо цілісного бачення власного професійного розвитку видається за необхідне звернутися до концепції становлення професіонала Ю. Поваренкова, згідно з якою рушійною силою професіоналізації є суперечність між професійними вимогами і можливостями людини, між особистісними потребами та умовами професіоналізації. При цьому головними показниками професіоналізації учений визначає такі: професійна продуктивність, професійна ідентичність, професійна зрілість (ефективність професійного розвитку і професійної діяльності, значущість професії для людини, здатність до саморегулювання професійного розвитку), що є суттєвим у контексті окресленої проблеми [12].

Потреба *практико орієнтованої спрямованості професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи* зумовлена, на наш погляд, суперечністю щодо професійної готовності сучасних учителів, де, з одного боку, – фундаменталізм, академізм, ґрунтовні теоретичні знання, а з іншого – невміння ефективно застосовувати набуті знання, самостійно вирішувати конкретні педагогічні задачі чи ситуації, труднощі у безпосередній практиці вчительської діяльності.

Поза сумнівом, важливим показником якості засвоєння студентами педагогічної теорії є дієвість отриманих знань, що оцінюється вмінням їх оптимального, творчого застосування на практиці. Використання знань на практиці – складний аналітико-синтетичний процес, що передбачає готовність студента до усвідомленого поєднання теоретичних і практичних знань, формування й закріплення навичок, трансформації теоретичних положень у практичну сферу.

Педагогічна практика загалом розглядається нами як домінуючий, поліфункційний феномен у практико орієнтованому освітньому процесі закладу вищої освіти, змістова наповнюваність якого розкривається в її освітній, розвивальній та діагностувальній функціях. Ми виходимо з того, що у процесі педагогічної практики усвідомлюються й застосовуються фундаментальні теоретичні знання, інтенсифікується розвиток педагогічного мислення, творчих здібностей студентів (освітня функція педагогічної практики). Водночас, педагогічна практика – це етап особистісного формування майбутнього вчителя, його загальної і професійної культури, коли створюються мож-

ливості для самоактуалізації студента, різнобічного виявлення його індивідуальності, особистісної самореалізації як умови динамічного і неперервного вдосконалення діяльності майбутнього вчителя (розвивальна функція), коли здійснюється перевірка ступеня професійної підготовленості та придатності студентів до педагогічної діяльності (діагностувальна функція).

Отже, поза сумнівом, сьогодення зумовлює необхідність зміни стратегічних, глобальних цілей педагогічної освіти, пошуку нових підходів до професійного виховання студентської молоді, особливо майбутніх учителів початкової школи, цілісного становлення і розвитку особистості майбутнього вчителя, формування готовності бути мобільним у професійній діяльності, що забезпечується «переведенням» майбутніх педагогів із стану виконавців у стан активно діючих суб'єктів, внутрішньо готових до самозмін у швидкозмінному світі, здатних коректувати життєві ситуації, змінюючись і розвиваючись при цьому і як особистість, і як професіонал. Це дозволить майбутньому вчителю, зокрема початкових класів, оволодіти такими формами і методами діяльності, які оновлять школу майбутнього новими цінностями освіти [4, с. 4]. Професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи має бути спрямована на його неперервне внутрішнє особистісно-професійне збагачення в процесі дієвої активності, формування доцільних взаємовідносин з професією, працею, потреби в постійному фаховому зростанні, самовдосконаленні як педагога-професіонала з чим, власне, ми і пов'язуємо *перспективи подальших наукових розвідок*.

Список використаних джерел

1. Чошанов М. А. Дидактическое конструирование гибкой технологии обучения / М. А. Чошанов // Педагогика. – 1998. – № 2. – С. 9–15.
2. Вершловский В. С. Социально-педагогические проблемы управления современной школой / В. С. Вершловский // Материалы научно-практической конференции «Непрерывное образование педагога: вероятностный прогноз и новые проекты». – СПб., 1998. – С. 24–28.
3. Анохин П. К. О творческом процессе с точки зрения физиологии / П. К. Анохин // Художественное творчество: вопросы комплексного изучения. – Л.: Наука, 1983. – С. 259–262.
4. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика. Монографія / Р. М. Пріма. – Дніпропетровськ: ІМА-прес. – 2009. – 367 с.
5. Онушкин В. Г. Образование взрослых: междисциплинарный словарь терминологии / В. Г. Онушкин, Е. И. Огарев. СПб-Воронеж, 1995. – 232 с.
6. Никитина Е. А. Педагогические условия формирования мобильности будущего педагога: дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Никитина Елена Александровна. – Иркутск, 2007. – 224 с.
7. Акмеология / Под общ. ред. А. А. Деркача. – М.: РАГС, 2006. – 424 с.
8. Деркач А. А. Социальная психология и акмеология: формирование имиджа / А. А. Деркач, Е. Б. Перельгина. – М., 2006.
9. Акмеология в вопросах и ответах / А. А. Деркач, Е. В. Селезнева. – М.: МПСИ, НПО Модэк. – 2007. – 248 с.
10. Психологические основы профессионально-технического обучения / [под ред. Т. В. Кудрявцева, А. И. Сухаревой]. – М.: Педагогика, 1988. – 149 с.
11. Митина Л. М. Психология труда профессионального развития учителя / Митина Л. М. – М.: Академия, 2004. – 215 с.
12. Поваренков Ю. П. Психологический анализ профессионального становления учителя на стадии обучения в педагогическом вузе / Ю. П. Поваренков // Ярославский педагогический вестник. – 1998. – № 1. – С. 71–78.

References

1. Choshanov M. A. Didakticheskoe konstruirovaniye gibkoj tehnologii obucheniya / M. A. Choshanov // Pedagogika. – 1998. – № 2. – S. 9–15.
2. Vershlovskij V. S. Socialno-pedagogicheskie problemy upravleniya sovremennoj shkoloj / V.S.Vershlovskij // Materialy nauchno-prakticheskoy konferencii «Nepriyemnoye obrazovanie pedagoga: veroyatnostnyj prognoz i novye proekty». – SPb., 1998. – S. 24–28.
3. Anohin P. K. O tvorcheskom processe s tochki zreniya fiziologii / P. K. Anohin // Hudozhestvennoye tvorchestvo: voprosy kompleksnogo izucheniya. – L.: Nauka, 1983. – S. 259–262.
4. Prima R. M. Formuvannya profesijnoyi mobil'nosti majbutn'ogo vchy'telya pochatkovy'x klaviv: teoriya i prakty'ka. Monografiya / R. M. Prima. – Dnipropetrovs'k: IMA-pres. – 2009. – 367 s.
5. Onushkin V. G. Obrazovanie vzroslyh: mezhdisciplinarnyj slovar terminologii / V. G. Onushkin, E. I. Ogarev.: SPb-Voronezh, 1995. – 232 s.
6. Nikitina E. A. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya mobilnosti budushego pedagoga: diss. ...kand. ped. nauk: spec. 13.00.01 «Obshaya pedagogika, istoriya pedagogiki i obrazovaniya» / Nikitina Elena Aleksandrovna. – Irkutsk, 2007. – 224 s.
7. Akmeologiya / Pod obsh. red. A. A. Derkacha. – M.: RAGS, 2006. – 424 s.
8. Derkach A. A. Socialnaya psihologiya i akmeologiya: formirovaniye imidzha / A. A. Derkach, E. B. Perelygina. – M., 2006.
9. Akmeologiya v voprosah i otvetah / A. A. Derkach, E. V. Selezneva. – M.: MPSI, NPO Modek. – 2007. – 248 s.
10. Psihologicheskie osnovy professionalno-tehnicheskogo obucheniya / [pod red. T. V. Kudryavceva, A. I. Suharevoj]. – M.: Pedagogika, 1988. – 149 s.
11. Mitina L. M. Psihologiya truda professionalnogo razvitiya uchitelya / Mitina L. M. – M.: Akademiya, 2004. – 215 s.
12. Povarenkov Yu. P. Psihologicheskij analiz professionalnogo stanovleniya uchitelya na stadii obucheniya v pedagogicheskom vuze / Yu. P. Povarenkov // Yaroslavskij pedagogicheskij vestnik. – 1998. – № 1. – S. 71–78.

Раїса Прима. Професинальна підготовка майбутнього вчителя початкової школи: стратегія змін

В статті освячуються позиції щодо необхідності визначення нових стратегічних орієнтирів в галузі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи як нової генерації педагогічних кадрів. Котора розглядається в контексті реформаторських тенденцій суспільного прогресу, різномасштабної інтеграції та глобалізації, перетворення освіти в «фактор економічного зростання, джерело національного єдності, засіб соціального просування кожного громадянина». Визначені та конкретизовані такі стратегічні вектори змін у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи, зокрема, через актуалізацію: формату підготовки професійно мобільного вчителя, акмеологічної складової в становленні педагога-професіонала, практико орієнтованості напрямленості підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Акцентується увага на двонаправленості професійної, універсальності цього інтегративного освіти, його незавершеності, виключної ролі професійної мобільності як особистісно-професійного якості педагога в розв'язанні завдань гуманізації освіти, мобілізації професійних компетентностей, прогнозуванні саморозвитку майбутнього вчителя. Відзначено наявність різних наукових позицій щодо проблеми особистісно-професійного розвитку вчителя, пріоритетності акмеологічного підходу в становленні педагога-професіонала, необхідності підготовленості студентів до свідомого поєднання теоретичних і практичних знань, формуванню та закріпленню навичок, трансформації теоретичних положень у практичну сферу професійно-педагогічної діяльності.

Ключові слова: майбутній вчитель, особистісно-професійне розвиток, педагог-професіонал, початкова школа, професійна підготовка, професійна мобільність, стратегія змін.

Raisa Prima. Professional training of primary school teachers: change strategies

The article focuses on the necessity of identifying new strategic guidelines for the training of future primary school teachers as a new generation of pedagogical staff that is considered in the context of the reform trends of social progress, the various dimensions of integration and globalization, the transformation of education into a «factor of economic growth, a source of national unity, means of social promotion of every citizen». The following strategic vectors of changes in the professional training of the future teacher of elementary school are outlined and specified, in particular, due to the actualization: the format of the training of a professionally mobile teacher, the acmeological component in the formation of a professional teacher, a practical orientation of the training of the future teacher of elementary school. The emphasis is on the two-directionality of professional mobility, the universality of this integrative entity, its incompleteness, the exclusive role of professional mobility as a personal and professional quality of a teacher in solving the tasks of humanizing education, mobilizing professional competences, forecasting the self-development of a future teacher of elementary school. The presence of different scientific positions regarding the problem of the teacher's personal and professional development, the priority of the acmeological approach in the formation of a professional teacher, the need for a student's preparedness for an informed combination of theoretical and practical knowledge, the formation and consolidation of skills, the transformation of theoretical positions into the practical sphere of vocational and pedagogical activity is noted.

Key words: future teacher, personal and professional development, teacher professional, primary school, professional training, professional mobility strategy changes.